

PRIKAZI

JANEZ DULAR - SLAVKO CIGLENEČKI - ANJA DULAR. Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekršćanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemelju. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* (Ljubljana), 1/1995: 242 stranice teksta sa 180 slika (fotografija i crteža), 85 tabli sa crtežima sitnih nalaza, 5 priloga na preklap.

Arheološki institut Slovenske akademije znanosti i umjetnosti započeo je novu seriju izdanja reprezentativnom monografijom o jednom od ključnih belokrajinskih nalazišta, Kučaru kod Podzemelja. Nakon Barthove objave grobnih nalaza iz podzemeljskih tumula (*Antiquitas* 3/5, 1969) i Dularovih ranijih objava nalaza iz Podzemelja (*AV24*, 1973; *Katalogi in monografije* 16, 1978; *Arheološka topografija Slovenije* XI, 1985) i Gabrovčeva uključivanja podzemeljskih nalaza kao bitne karike u razvoju starijeg željeznog doba u Dolenjskoj, ovo nam je novi i dugo očekivani susret s moderno iskopavanom, dokumentiranom i izvrsno predstavljenom bogatom podzemeljskom arheološkom ostavštinom. Ona ovo nalazište svrstava uz bok najznamenitijih arheoloških nalazišta u Sloveniji.

U uvodu se posebno i vrlo zorno iznose zemljopisne i topografske odlike užeg kraja Bele krajine, gdje se Kučar podiže uz Kupu kao važno stariježeljeznodobno naselje. Izgrađeno na markantnoj uzvisini, okruženo je drugim brojnim popratnim i pripadajućim nalazištima; ukupno ih je dosada otkriveno osam, a među njima pretežu veće ili manje skupine grobnih humaka. Detaljno se govori o osobinama samog položaja Kučara, njegovoj konfiguraciji, protezanju prapovijesnog naselja i očuvanosti njegovih utvrda.

Poglavlje o povijesti istraživanja otkriva tipičnu situaciju otkrivanja prapovijesnih, osobito željeznodobnih nalazišta u slovenskom području. Već rana istraživanja u osamdesetim i ranim devedesetim godinama prošlog stoljeća otkrila su na Kučaru ostatke prapovijesnog i kasnoantičkog naselja. J. Szombathy je ostavio dobre terenske skice i bilješke koje su već tada predstavile osnovne značajke arheoloških ostataka, kao dokumenata o fazama života na Kučaru. Ipak, u času otkrivanja, zbog pomanjkanja komparativnih primjera, Szombathyju nije bilo moguće točnije odrediti karakter tih nalaza. Na prijelazu stoljeća A. Miillner posjetio je Kučar i objavio prvu topografsku skicu i opis naselja. Dakako da su svi ti stari dokumenti objavljeni u novoj monografiji kao vrlo privlačne ilustracije. Višegodišnja iskopavanja proveo je tridesetih godina W. Schmidt, no ona nisu bila, osim dobrog geodetskog nacrtu, u dovoljnoj mjeri objavljena. Tek je iz Zupaničevih izvještaja (*Etnolog* 5-6, 1933) bilo poznato daje na južnom dijelu Kučara u starije željezno doba djelovalo radioničko središte za preradu željeza. Ista je djelatnost bila tada otkrivena i u podnožju Kučara.

Nakon II. svjetskog rata Kučar je bio ozbiljno ugrožen otvaranjem kamenoloma u području sjevernog vrha. Šezdesetih je godina Muzej Bele krajine započeo zaštitna iskopavanja (V. Šribar), kada je kao novi podatak za Kučar otkrivena kasnosrednjovjekovna nastamba. Sustavna zaštitna opsežna istraživanja povelu su godine 1975. J. i A. Dular, a nakon što su otkriveni izvrsno sačuvani ostaci ranokršćanske arhitekture, iskopavanjima se pridružio S. Ciglencečki. Otada su istraživanja vodili stručnjaci Instituta za arheologiju SAZU. Tih i sljedećih godina vodila se uporna borba kako bi se djelatnost u kamenolomu udaljila od vrlo ugroženog arheološkog lokaliteta, što je napokon 1983. godine i uspjelo. Dok je Ciglencečki vodio istraživanja kasnoantičke arhitekture, i objavio ih uz znanstvenu interpretaciju u drugom dijelu ove monografije (što u daljem tekstu prikazuje B. Migotti), Dularovi su se posvetili istraživanju željeznodobnog naseljavanja Kučara, i ti su rezultati posebno predstavljeni u prvom dijelu knjige.

Radi upoznavanja prapovijesnih slojeva na sjevernom platou i njegovom rubu, otvoreno je 8 poprečnih sondi, uklopljenih, dakako, u jedinstveni i u knjizi predstavljen mjerni sustav. Arheološka svjedočanstva o naseljenosti platoa, znatno oštećena izgradnjom u kasnoantičko doba, dala su ipak značajne podatke o naseobinskoj arhitekturi. Unatoč očekivanjima na rubu platoa nije otkrivena prapovijesna kamena fortifikacijska arhitektura. Pri istraživanjima od 1975. do 1979. godine otkriveno je ukupno pet prapovijesnih kuća: A i B na sjeverozapadnom, a C, D i E na jugoistočnom rubu platoa. Prve dvije kuće izvrsno su sačuvane; kuća A s ostacima suhozidnog postamenta drvenih zidova, s hodnom površinom i ponekim vrijednim građevinskim detaljima. Zanimljivo je daje u kući A ustanovljen lagani pad kućnog poda, u skladu s prirodnim naklonom platoa od istoka prema zapadu. Izvješće o iskopavanju i njegovoj dokumentaciji uzorno je akribično te razrađeno kako u argumentaciji, tako i interpretaciji podataka. Kuća A bila je nastavana u kasnom halštatu - u horizontu zmijastih fibula, a uništena je na kraju tog razdoblja.

Kuća B, nešto slabije sačuvana, izgrađena je bez kamenog sokla, a dala je opet vrlo zanimljiv podatak: bila je podijeljena na viši, nalazima oko ognjišta vrlo bogat kućni prostor, odijeljen stepenicom od nižeg dijela kuće. Kuća B je prema nalazima bila suvremena obližnjoj kući A i s njom je podijelila sudbinu propasti. Kuće C, D i E na jugoistočnom dijelu platoa bile su znatno oštećenije, C i D suvremene kasnohalštatskim kućama, dok je kuća E pripadala mlađem željeznom dobu. Ona je, stoje u novim istraživanjima jedinstveni nalaz, sačuvala u svojoj unutrašnjosti objekt za preradu željeza.

Treba naglasiti da su ta iskopavanja na sjevernom kučarskom platou bila prvenstveno usredotočena na ranokršćanski kompleks, pa su se istraživanja prapovijesnih naselja tome morala prilagoditi i uglavnom istraživati na terenu izvan ili između kasnoantičke arhitekture. Ipak, uspjele se ponešto istražiti i ispod antičke arhitekture. Tako su otkrivene dvije zanimljive jame, obje s dobro dokumentiranim ostacima ugrađenih drvenih sanduka. Jama 1 pripadala je kasnohalštatskom, a jama 2 latenskom horizontu prapovijesnog života na Kučaru. Iako nam se, u usporedbi s otkrićem izvrsno očuvanog kasnoantičkog naselja sa sakralnim objektima i fortifikacijom, ostaci prapovijesnih naselja na Kučaru mogu činiti skromnima, oni ipak predstavljaju Kučar kao jedno od najbolje istraženih željeznodobnih kompleksa u Dolenjskoj i Beloj krajini. Na njemu su, naime, otkriveni čvrsti elementi za rekonstrukciju kasnohalštatskih kuća, čak s ponekim vrijednim konstrukcijskim detaljima, a dokumentirana je iznova, nakon starih i nesustavnih iskopavanja, djelatnost prerade željeza u naselju. Prema konkretnim nalazima moguće je sada postaviti okvirna i bitna, iako na sadašnjem stupnju istraženosti još nerješiva, pitanja o samoj strukturi halštatskog naselja. Nova su istraživanja ujedno pokazala daje glavčina halštatskog naselja morala biti koncentrirana na južnom i višem platou Kučara. Podrobnom, upravo predočenom izvještaju o rezultatima iskopavanja naselja dodan je katalog i šezdesetak tabli iscrtanih sitnih nalaza, pretežno keramike. Vrstan poznavalac halštatske keramike iz Dolenjske, J. Dular ovdje donosi obilje gradiva koje u detalje ocrtava lokalnu belokrajinsku proizvodnju u kasnohalštatsko vrijeme.

S obzirom na već ranije obrađene i publicirane nalaze iz bogatih podzemeljskih grobova, nova istraživanja na kučarskom naselju, pa bila ona ograničena na samo jedan njegov dio, ovom izvrsnom objavom predstavljaju Podzemelj jednim od najsvestranije objavljenih arheoloških nalazišta u i inače, pogotovo za željezno doba, izvrsno istraženom slovenskom prostoru.

Nives Majnarić-Pandžić

Na kasnoantički sloj nalazišta odnose se, u cijelosti ili pak djelomice, sljedeći sadržaji: UVOD, str. 7-19 (J. Dular); SONDE, str. 21-32 (J. Dular); ZGODNJEKRŠČANSKI STAVBNI KOMPLEKS, str. 71-190 (S. Ciglenečki, A. Dular, J. Dular); KATALOG, str. 207-242 (A. Dular, J. Dular), te TABLE 1-7, 66-85 i PRILOZI 1-2, 5-9.

U prvoj, po naravi umnogome preliminarnoj objavi nalazišta (S. Ciglenečki, *Zgodnjekršćansko središte na Kučaru u Beli Krajini, Izdanja HAD-a*, sv. 10, Zagreb, 1985: 137-149) autor je najavio pripremu monografije. Knjiga se pojavila 1995. godine, opravdavši izgledom i sadržajem razmjerno dugo razdoblje iščekivanja. U okviru više nego solidne grafičke i fotodokumentacijske opreme, kakvu već po navici očekujemo od slovenskih kolega, treba istaknuti vrsnoću i preglednost planova, odnosno tlocrta.

Obrise kasnoantičke arhitekture u Kučaru potkraj je 19. st. razabrao i djelomice otkopao J. Szombathy, a opsežnija su istraživanja poslije II. svjetskog rata poduzeli Belokranjski muzej iz Metlike i Narodni muzej iz Ljubljane. Kad su radovi u obližnjem kamenolomu dramatično ugrozili nalazište, uslijedila su u razdoblju 1975-1979. g. sustavna arheološka iskopavanja pod vodstvom autora ove monografije, a u okviru suradnje Belokranjskoga muzeja i Instituta za arheologiju SAZU iz Ljubljane. Zahvaljujući tim radovima, Kučar je jedan od rjeđih temeljito istraženih među dvadesetak kasnoantičkih utvrđenih sakralnih sklopova u Sloveniji. Nakon spomenute preliminarne objave lokalitet se u literaturi spominje uglavnom kratko, u sklopu opće problematike kasnoantičkih visinskih utvrđenja. U monografiji pak, koja je temom ovoga osvrta, temeljito je i uzorno obrađen sa stručnog i znanstvenog aspekta. Zanimljivo je spomenuti da je, zahvaljujući poslijeratnim iskopavanjima i upornom zalaganju stručnjaka, slovenska arheologija na Kučaru polučila dvostruki uspjeh. Sjedne je strane ostvaren niz vrijednih znanstvenih spoznaja, a s druge priskrbljena zabrana rada u kamenolomu koji je već bio počeo nagrizati arhitekturu i kulturne slojeve nalazišta. Teško je odagnati primisli na mnoge primjere takvih "okršaja" u Hrvatskoj, sličnih po sadržaju, ali prečesto s nepovoljnijim ishodom za struku.

Kučar kod Podzemelja osamljeno je brdo (v. 50 m), sa dva vrhunca odvojena zaravankom, smješteno nad rijekom Kupom u Beloj krajini, graničnom području između istočnoalpskog i panonskog prostora. Riječ je o najistaknutijem belokranjskom arheološkom nalazištu s temeljito istraženim i proučenim ostacima željeznodobnog naselja i kasnoantičkog utvrđenog sakralnog središta. Kasnoantički sklop opkoljen obrambenim zidovima prostire se na sjevernom vrhu Kučara (130 x 90 m), a sastavljen je od dviju crkava s krstionicom i malom zgradom uz nju, te većom građevinom, pretpostavljenim episkopijem, najjužnom dijelu. U okviru ograđenog prostora zatečene su i četiri peći za spravljanje vapna.

Sondažne su provjere pokazale (J. Dular) daje kasnoantički dio nalazišta, djelomice ukopan u prapovijesni sloj, a djelomice u zdravicu, odnosno živu stijenu, bio jednoslojan, što je osujetilo rekonstrukciju trajanja naselja statigrafskom metodom. Nakon analize sonde slijedi predočavanje pojedinih elemenata građevinskog sklopa - obiju crkava, krstionice, male i velike zgrade, peći za vapno, te obrambenog zida s kulama (S. Ciglenečki, A. Dular, J. Dular). Čitatelju se nudi podroban opis tijeka iskopavanja sa zabilježenim svakim, pa i najmanjim podatkom (mjere, oblik i položaj pokretnih i nepokretnih predmeta, vrste građe, tehnike gradnje i slično) u okviru temeljite i egzaktne metodologije arheoloških istraživanja.

U poglavlju *Izvednotenje* S. Ciglenečki raspravlja o opredjeljenju i vrednovanju iskopane arhitekture i sitne građe, o kronologiji i oblicima kasnoantičkih nasebinskih struktura u Beloj krajini i Dolenjskoj, te o tipologiji i datiranju ranokršćanskih crkava na području Slovenije. Na temelju tako problematizirane građe i postojećih saznanja pristupa i najzahtjevnijem dijelu znanstvene obrade - vrednovanju i tumačenju cjeline kasnoantičkog sklopa na Kučaru. U poglavlju o

arhitekturi autor nastoji na temelju tipoloških osobina crkvenih građevina predočiti njihovu namjenu i dataciju. Upire se pritom na mnoge analogije, ponajprije one sa šireg istočnoalpskog prostora, koji je u kasnoantičkom razdoblju bio pod utjecajem akvilejske crkve. Ciglenečki, međutim, ne ostaje zarobljenikom "vlastitog" prostora, već uvjerljivost svojih pretpostavki potvrđuje primjerima iz susjednih, pa i udaljenih provincija (nama su u tom smislu osobito zanimljive usporedbe s Dalmacijom). Pritom ispravlja ili dovodi u pitanje neke prijašnje vlastite pretpostavke o namjeni pojedinih zgrada na Kučaru. Dok je neupitna narav donje crkve (glavna kongregacijska dvorana) i krstionice, dvojbenom ostaje namjena donje crkve (konsignatorij?), male zgrade uz krstionicu (stan crkvenjaka?), te velike građevine na južnome dijelu sklopa (episkopij?).

Poglavlju o pokretnim nalazima (metal, staklo, keramika) posvećenje razmjerno velik prostor i znatan napor da im se, usprkos oskudnosti i fragmentarnosti, odredi oblik, namjena i datacija. Hvalevrijedan je osobit naglasak na mogućnosti korištenja grube keramike za dataciju, koja se inače na temelju cjelokupne pokretne građe iskazuje kao razdoblje od 380. do 500. g. Pokušavajući na temelju tipologije sitne građe i arhitekture, te povijesnih zbivanja, odrediti kronološki okvir utvrde i građevina nastalih istodobno kao cjelina, Ciglenečki upozorava na općenitu manjkavost tipološke metode kad je u pitanju arhitektura, te na njezinu nepouzdanost s obzirom na usitnjenost inače tipološki osobito vrijedne pokretne građe. Oslonac na povijesna zbivanja pružio je autoru mogućnost sužavanja kronološkog okvira na razdoblje od 430. g. do kraja 5. st. Posebnost Kučara u pogledu kronologije je to što je život na njemu trajao tijekom cijeloga 5. st., da bi naglo prestao upravo u vrijeme kad se inače podiže 2. sloj utvrda (kraj 5. st. - početak 6. st.) na istočnoalpskom prostoru. Okolnosti takvih zbivanja ostaju dobrim dijelom nerazjašnjene.

Da bi olakšao razumijevanje nastanka i uloge ranokršćanskog središta na Kučaru i što utemeljenije smjestio ga u vrijeme i prostor, S. Ciglenečki se pozabavio dvjema temama. Prva je tema arheološka topografija u smislu modaliteta i dinamike kasnoantičkog naseljavanja belokranjskog i dolenskog prostora, a druga se odnosi na pregled ranokršćanske arhitekture na prostoru današnje Slovenije. Razlikuju se dva sloja ranokršćanskih građevina: stariji s većim i raskošnije opremljenim crkvama, mahom u gradovima, te mlađi sloj, obilježen visinskim utvrđenjima i njihovim u pravilu skromnijim sakralnim zdanjima. Kučar se u tom kontekstu iskazuje kao crkveno središte manje agerske zajednice, koje združuje pojedine osobine različitih tipova, zastupljenih na srodnim nalazištima.

Pokušavajući u završnom izlaganju *Umestitev in poskus interpretacije zgodnjekršćanskega središča* odgovoriti na pitanje o namjeni pojedinih građevina i sakralnog sklopa u cjelini, autor se oslanja na niz analogija sa slovenskog i susjednih prostora, osobito Austrije i Bosne i Hercegovine, gdje su istražena, ili barem zapažena, kasnoantička utvrđena naselja s dvojnimi crkvama. S obzirom na temeljitu istraženost Kučara, ostajemo naposljetku pomalo razočarani (ali samo na prvi pogled) ishodom završnog razmatranja. Ne samo da autor ne dolazi do toliko poželjnih kategoričnih spoznaja o namjeni obrambeno-sakralnog središta na Kučaru već dovodi u sumnju i neke od vlastitih prethodno izraženih pretpostavki. Tako, primjerice, odbacuje određenje gornje crkve kao konsignatorija, a misao o biskupiji, utemeljenoj na Kučaru nakon razaranja Neviodunuma na početku 5. st. "ublažava" tek vjerojatnošću daje ondje boravio visoki crkveni dostojanstvenik, moguće biskup. Riječ je, naime, o tome da analiza nalazišta i njegova usporedba sa srodnim cjelinama ostavljaju otvorenom mogućnost raznorodnih tumačenja. Neupitnom stoga ostaje tek višestruka namjena tamošnjih sakralnih i pomoćnih zdanja (stanovanje klerika, dušebrižništvo s mogućim biskupskim nadležtvom nad širim prostorom, pohrana relikvija i pokapanje *"ad sanctos"* s time u vezi, ali kao manje bitna odrednica). Krajnji ishod znanstvene analize u odnosu na priželjkivani cilj zasad ostaje saznanje o tome da će konačno tumačenje biti moguće tek kada srodna nalazišta na istočnoalpskom prostoru budu istražena podjednako temeljito kao ono na Kučaru. Ustvrdivši malo prije da je

"razočaranost" takvim dometima analize varljiva, htjela sam naglasiti da iza opisane suzdržanosti u konačnoj interpretaciji uistinu stoji široko znanje i visoka profesionalnost istraživača i znanstvenika. Samo stručnjak koji je, stjecajem objektivnih ili subjektivnih okolnosti, u svome radu češće suočen s teže opredjeljivom građom, zna kako je teško suzdržati se od nedovoljno utemeljenih pretpostavki, a još teže spriječiti njihovo spontano prerastanje u "činjenice".

Branka Migotti

JOHN BINTLIFF - HELENA HAMEROW. Europe Between Late Antiquity and the Middle Ages. Recent archaeological and historical research in Western and Southern Europe. *BAR International Series* (Oxford), 617 (urednica *TEMPVS REPARATVM* volumena: Rajka Makjanić), 1995, 130 str., crteži, zemljopisne karte, slike

U studenome 1993. g. Arheološki je odjel Sveučilišta u Durhamu upriličio simpozij pod naslovom *The Transition from the Late Roman to the Medieval Periods in Europe*. U nazivu simpozija nije naznačena samo tema, nego i temeljne smjernice njena sagledavanja na današnjem stupnju razvitka arheološko-povijesne medievalistike: prijelaz iz kasnoantičkoga u ranosrednjovjekovno razdoblje promatran kao kontinuirano zbivanje potaknuto nizom unutrašnjih razloga prije negoli dramatičnim djelovanjem migracijskih činitelja. Međutim, naslov ovdje predočene publikacije ostvarene objelodanjivanjem većine izlaganja pročitanih na simpoziju nešto je drukčiji, a međusobna usporedba tekstova odražava svu složenost teme i raznorodnih mogućnosti pristupa njenu rješavanju.

Uvodni članak (1-7 str.) koji ponavlja naslov cijele knjige, a potpisuju ga John Bintliff i Helena Hamerow, ima uistinu značajke zaključnog razmatranja. U njemu se, naime, na temelju preostalih priloga iz ove publikacije, te uz pomoć nove, pa i najnovije literature, odnosno naslova koji se tek pripremaju za tisak, sažima tema o kontinuitetu između kasne antike i srednjeg vijeka sa svim općim mjestima i nerazriješenim problemima.

U prilogu *Shaping Settlements: Early Medieval Communities in Northwest Europe* (8-37 str.) Helena Hamerow raspravlja o odrazu društvenih promjena na ustrojstvo barbarskih naselja od kasnoantičkog do karolinškog razdoblja (4.-9. st.) na prostorima sjeverozapadne Europe uz samu granicu s Rimskim Carstvom i u njezinu zaleđu. Pažnja je posvećena unutrašnjemu razvitku i promjenama koje se u barbarskim društvima odvijaju usporedo sa sličnim zbivanjima u Carstvu i na različitom stupnju (ne)ovisnosti o rimskim utjecajima. Na prostorima od Skandinavije do Britanije zapaža se pravilno ustrojstvo kasnoantičkih naselja, remećenje tog sustava od 5. st. nadalje, te njegovo ponovo uspostavljanje u karolinškome razdoblju, što se nastoji obrazložiti pozitivnim utjecajima karolinških i skandinavskih vladarskih obitelji.

U prilogu *The Merovingian Period in Northeast Gaul: Transition or Change* (38-57 str.) Guy Halsall na primjeru merovinške Galije, točnije područja okolice grada Metza, predlaže novi pristup koji bi trebao nadići rasprave o padu, prijelazu ili kontinuitetu razdoblja od kasnog 4. do kraja 8. st. Okolica Metza, koja na početku 5. st. doživljava dramatične društvene promjene i bitan otklon od kasnoantičkog društvenog i urbanističkog ustrojstva, u sljedećem razdoblju do kraja 8. st. više puta mijenja društveno, političko i kulturno okruženje. Te okolnosti autor navodi da bi razložio teoriju o društvenoj dinamici proistekloj iz neprestanih spremnih odgovorajedne mikrocjeline na vanjske podražaje. Stoga prema njemu prijelaz iz kasnoantičkog u srednjovjekovno razdoblje nije pitanje kontinuiteta, nego skokovitih i dramatičnih društvenih promjena.

U članku *The Changing Structure of Rural Settlement in Southern Picardy During the First Millennium A.D.* (58-70 str.) Colin Haselgrove i Christopher Scull razlazu modalitete prijelaza iz kasnoantičkog u srednjovjekovno razdoblje na temelju preliminarne objave podataka prikupljenih rekognosciranjem na području Pikardije, pokrajine franačke Galije. Upozoravaju pritom da se na današnjem stupnju razvitka arheološke struke, kojoj su na raspolaganju sofisticirane metode površinskog rekognosciranja i provjere podataka, nužno treba odmaknuti od isključivog oslanjanja na lako dostupnu evidenciju iz gradova, naselja i groblja. Valja se, prema autorima, okrenuti temeljitim i sustavnim rekognosciranjima agera i istraživanjima tim putem odabranih ruralnih nalazišta, jer je jedino na taj način moguće dobiti pouzdan topografski pregled oblika i gustoće naseljenosti odabranog područja, odnosno urbanističkih promjena u njegovu okviru.

Christopher Scull u radu *Approaches to Material Culture and Social Dynamics of the Migration Period of Eastern England* (71-83 str.) daje pregled pretpostavki o prijelaznom razdoblju (sredina 5. st. - kraj 6. st.) u rimskoj, odnosno poslijerimskoj Britaniji, popraćen vlastitim razmišljanjima o razloženim teorijama. Riječ je ponajprije o dvije temeljne suprotstavljene "škole", od kojih jedna smatra da su promjene prijelaznog razdoblja prouzročene ponajprije naglim doseljnjem germanskih naroda s kontinenta, dok druga prednost daje dugotrajnijem postupku akulturacije, odnosno međusobnih utjecaja starosjedilaca i doseljenika. Zalažući se i sam za jednu varijantu drugospomenute teorije, autor je na temelju nalaza iz groblja u istočnoj Britaniji potkrepljuje uvjerljivim arheološkim argumentima.

Christopher Loveluck: *Acculturation, Migration and Exchange: The Formation of Anglo-Saxon Society in the English Peak District, 400-700 A.D.* (84-98 str.). Poput prethodnog autora, Loveluck prijelazno razdoblje vidi kao slijed postupnih, dugotrajnih promjena. Svoje viđenje prijelaza od kasnoantičke rimske Britanije na ranosrednjovjekovnu anglosaksonsku Englesku razlaže na primjeru promjena grobnog rituala na području Peak District u 7. st. Usredotočujući se na bogate ukope u tumulima, autor iznosi nekolicinu mogućih obrazloženja toj pojavi, povezanoj s potpadanjem razmatranog područja pod anglosaksonsku političku i kulturnu prevlast. Zaključuje da se u raskošnoj opremi grobova pod tumulima ogleda nadmetanje domaće i doseljene aristokracije za kontrolu nad izvorima bogatstva, ponajprije rudnicima olova.

Neil Christie: *Italy and the Roman Medieval Transition* (99-111 str.). U pregledu ključnih trendova u talijanskoj arheologiji razdoblja 350-1000. g. autor naglašava zapostavljenost bizantske Italije u odnosu na carski Rim i općenito zaostajanje arheologije poslijerimskog razdoblja u Italiji. Skreće pozornost i na to da je usredotočenost arheologa i povjesničara umjetnosti na pojedinačna raskošna djela i spomenike (crkve, mozaici, freske i slično) prouzročila zapostavljanje cjelovitijega proučavanja urbanističkih prežitaka u poslijerimskom razdoblju. Na primjerima Ravene, Lombardije i južne Etrurije pokazuje pravu "glad" za arheološkim dokazima o topografsko-urbanističkom razvitku grada i agera u Italiji od 4. st. nadalje.

U članku *The Two Transitions: Current Research on the Origins of the Traditional Village in Central Greece* (111-130) John Bintliff predočuje dvostruki prijelaz, odnosno urbanističku promjenu na području srednje Grčke, proširujući vremenski okvir zadane teme sve do suvremenog razdoblja. Na nizu primjera, od kojih je stožerni antički grad *Haliartos* u zapadnoj Beotiji, autor razlaže s jedne strane prijelaz od antičkog grada i ruralnog pejzaža na srednjovjekovno feudalno okruženje, a s druge prijelaz od srednjovjekovnog razdoblja na suvremeno doba obilježeno malim raspršenim naseljima. Prvome je prijelazu svojstveno prerastanje antičke urbanističke mreže gradova i sela (*polis - kome*) u model sela i zaselaka bizantskoga srednjovjekovlja. Drugi je prijelaz, onaj od srednjovjekovnog na suvremeno okruženje, obilježen općenitim topografskim kontinuitetom.

tom, ali i dramatičnim demografskim promjenama prouzročenim uključivanjem franačkog, slaven-skog, albanskog i turskog etničkog elementa u antičku podlogu grčkog prostora.

Raspravama na simpoziju, odnosno priložima u ovoj knjizi nastojao se ponajprije odrediti sam pojam prijelaznog razdoblja između kasne antike i srednjeg vijeka u smislu njegovog vremenskog raspona, te oblika života i elemenata društvenog uređenja (demografskih, političkih, gospodarskih, urbanističkih, kulturnih) pojedinih zemljopisno-povijesnih cjelina u tom razdoblju. Današnji je stupanj istraženosti navedene problematike zavidan ne samo po saznanjima nego i po sofisticiranim metodama, osobito multidisciplinarnom pristupu, kojima se podaci prikupljaju. Tako ostvarena saznanja rezultirala su nizom sintetičkih članaka visoke pojedinačne znanstvene razine. Pa ipak su mnoga pitanja, i to ključna, ostala nerazriješena u smislu postizanja suglasnosti o općim teoretskim postavkama za sagledavanje problematike prijelaza iz kasnoantičkog u srednjovjekovno razdoblje. Pojavljuje se tako nedoumica u razlučivanju rimskoga od srednjovjekovnog nasljeđa s obzirom na odrednice, odnosno "točke" koje obilježavaju završetak jednoga i početak drugog razdoblja (primjerice prijelaz iz ropstva u kmetstvo, odnosno "robovske" proizvodnje u "feudalnu", od latifundije do plemićkog imanja, od vile do sela ili dvorca, i slično). Nema suglasnosti ni u temeljnom pitanju kontinuiteta prijelaznog razdoblja - je li, naime, riječ o nizu postupnih promjena, ili pak o migracijski prouzročenim naglim preokretima. Kako je tek zbunjujuća primjedba (Halsall, str. 39) da su sve točke, odnosno povijesni trenuci u svojoj biti prijelazni! U okrilju naznačenih temeljnih dvojbi stvoren je niz suprotstavljenih teorija o odnosu starosjedilaca i doseljenika, mogućnostima prepoznavanja stupnjeva i modela akulturacijskih postupaka, načinima ustanovljavanja gustoće naseljenosti i slično. S obzirom na težnju za višim stupnjem objedinjenog znanja o izabranoj temi, osobito je obeshrabrujuća više puta istaknuta činjenica da spoznaje do kojih se došlo u pojedinim istraživanjima, odnosno radovima, vrijede isključivo za uže zemljopisno područje na koje se odnose. Međutim, usprkos, ili upravo poradi različitih pristupa zadanoj temi, riječ je o publikaciji neizostavnoj za dalje proučavanje kasnoantičko-ranosrednjovjekovnog kontinuiteta.

Neka mi naposljetku bude dopuštena, pa i oproštena, jedna primjedba, premda izlazi iz okvira stručnog predstavljanja publikacije. Jedina usporedba u okviru radova na simpoziju u Durhamu s prostorima na kojima mi živimo žalosno je pozivanje na rat u Bosni (str. 102) kao suvremeni primjer i mogući obrazac za procjenu vjerodostojnosti pisanih izvora i materijalnih dokaza o stvarnome stupnju preživljavanja pučanstva u ratnim uvjetima. Istina, arheolozi ne započinju i ne vode ratove, niti ih mogu spriječiti. Ono što ipak možemo jest prionuti uz struku tako da bismo na stranicama europske arheološke literature bili prisutniji stručnim priložima negoli ratnim prisposodobama.

Branka Migotti

SHEILA McNALLY. The Architectural Ornament of Diocletian's Palače at Split, *BAR International Series* (Oxford), 639, 1996, 77 stranica; poslije tekstualnog dijela sa crtežima i grafikonima slijede ilustrativni prilozi - slike (99), te crteži (14).

U publikaciji *BAR (British Archaeological Reports, International Series 639)*, koja je objavljena tiskom prošle godine, autorica Sheila McNally objavila je arhitektonske ornamente (ukrase) Dioklecijanove palače u Splitu. Svaka crtica ili zapis koji govore o jednom izuzetnom spomeniku naše i svjetske baštine pobuđuje posebnu pozornost, a ovom prilikom još i više kada se zna daje autorica svojedobno i sudjelovala u arheološkim istraživanjima u palači.

Knjiga je podijeljena u nekoliko dijelova : Uvod, Predgovor, Poglavlja 1, 2, i 3, Registar, dodatak 1 i 2, te Bibliografija. Nakon Predgovora, te Uvoda u kojem autorica obrazlaže svrhu objavljivanja teme, te općenito kazuje o ukrašavanju u Splitu, slijedi 1. poglavlje (str. 8) u kojem je riječ o Palači, njezinoj namjeni, ulozi ornamenta, te dijelova Palače.

U poglavlju 2. (str. 13) prikazuje se dekorativno bogatstvo Palače, uzorci, ukrašeni elementi, te materijali i tehnike.

U 3. poglavlju (str. 23) S. McNally općenito govori o ukrašavanju u sklopu (dakle povezanosti s prostorom), no donosi i specifičnosti (bedem, rezidencija, temenos, ulice, te jugoistočni prostor između temenosa, zida i rezidencije, zatim jugozapadni prostor između temenosa, zida i rezidencije, potom sjeveroistočni prostor, te sjeverozapadni prostor). Slijedi komparativni materijal, uz zaključna razmatranja, a nadalje Registar (str. 40.)

U prvom dodatku S. McNally donosi opis friza unutar Mauzoleja, a u drugom dodatku analizira kasetirani strop Jupiterova hrama. Tekstualni dio završava iscrpnom Bibliografijom (str. 66), Tabelama (str. 72), a iza 77. stranice slijede slike i crteži. Popis ilustrativnih priloga dat je na samom početku.

U uvodnom dijelu Sheila McNally osvrće se na istraživanje Palače, odnosno njezinih arhitektonskih ornamenata. Poziva se na dvije ključne monografije koje prikazuju corpus arhitektonske dekoracije. To su znane nam monografije Georga Niemannna, *Der Palast Diokletians in Spalato*, objavljena 1910. godine, te Ernesta Hébrarda i Jacquesa Zeillera, *Spalato: Le palais de Dioclétien*, objavljena 1912. godine koja sadrži precizne detalje crteža i fotografije glavnih elemenata.

Mnogi znanstvenici bavili su se pitanjima kronologije, kao i pitanjima podrijetla pojedinih ornamenata ili spomenika, no u svojim su radovima iznosili prilično formalne i tehničke analize.

Najranija studija o arhitektonskoj dekoraciji Palače u Splitu je ona Aloisa Riegla (*Stilfrageri*). U svojim djelima *Stilfragen* (1898) i *Spdtrömische Kunstindustrie* (1901) prikazao je elemente dekoracije iz Palače kao primjere (antemion, akant).

Riegl uzima u obzir sve oblike umjetnosti, te ih ne razdvaja na "lijepu" i "primijenjenu", a ornament smatra glavnim umjetničkim oblikom. Među prvima je pokazivao pozitivan odnos prema umjetničkim promjenama koje su se zbivale potkraj antike.

Joseph Stryzowski 1906. godine vidi Palaču kao "a landmark of Roman art in its transition from the Orient to the West". Iako ga nisu zanimali uzorci, ipak pokazuje stanovito zanimanje za ulice, i lukove između stupova, kao i grede. Povezuje ih s Mezopotamijom zapravo sa sirijskim gradovima (Palmyra).

Zeiller je također u Splitu uočio promjene između Zapada i Orijenta. Iako Riegl nije uzimao u obzir regionalne razlike, kao i uzajamno im prožimanje kao važne čimbenike u razvoju, prvi je ukazao na zapadne anatolijske veze (veze između nimfeja u Aspendosu i dekoracije Palače).

Von Gerkan vidi sličnosti između ornamenata u Splitu i onih na kasnoantičkim vratima stadija u Miletu (Stadium).

Za Weiganda je bit rimske carske umjetnosti u načinu kako su graditelji kontinuirano spajali oblike različitih tradicija, te potom stvarali novu cjelinu. Originalnost Palače u Splitu je u djelotvornom stapanju s prijašnjim elementima. Otkriva manje veze s gradom Rimom, a mnogi oblici ga upućuju na Anatoliju (citira gradove - Nicaea, Miletus i Ephesus).

Heinz Kähler složio se s Weigandovim obilježjem rimske umjetnosti, te njegovim zaključcima koji se odnose na Split. Još je 1936. godine tvrdio da su majstori koji su radili u Splitu odlazili na rad u Rim (Konstantinov Slavoluk u Rimu - akant).

Kähler je zapazio sličnosti između kapitela u Splitu, Galerijeve palače u Solunu, te prema njegovome mišljenju "druge tetrarhijske vile" u Piazza Armerini. Pretpostavio je da su svi došli iz

Prokoneza, iz iste radionice, a obrtnici radnici, ili čak majstori i nadzornici poslani su od strane cara u Split.

Za poimanje radova u Splitu, treba uzeti u obzir ne samo lokalne razlike koje postoje, već i to koliko ljudi na jednom prostoru zna ili pak brine o radu u drugim područjima, te na kojem je stupnju njihova međusobna razmjena.

Mnoge analize o lokalnim radionicama temeljile su se na istraživanjima o sarkofazima. Istraživanja su dokazala dominaciju značajnijih radionica (Rim, Atena, Dokimion) nad lokalnim radionicama u Maloj Aziji. Vješta lokalna izradba nije se odvijala izdvojeno. Nisu samo izradevine otpremene iz centara nego je i razmjena tekla obostrano. Radnici su se selili iz mjesta u mjesto. Brojni su majstori obrtnici odlazili iz većih centara u manja mjesta: događalo se ponekad da u pojedinom centru nije bilo mramora (primjerice u Pamfiliji) ili bi pak izostala tradicija obrade mramora, pa bi se stoga tu javila potreba za obrtnicima. Tijekom 3. st. gospodarski pad u Maloj Aziji vjerojatno je prouzročio odlazak obrtnika u Rim. Iako su se majstori selili s vremena na vrijeme, zbog raznih okolnosti, u grupama ili sami, zbog obveza na projektima ili posve slučajno, o tome postoji vrlo malo dokumentiranih podataka. R. Bianchi Bandinelli je 1980. godine rekao "style does not spread like measles". No, John Ward - Perkins je zaključio da su širenje azijskih kiparskih motiva i tehnika u velikom dijelu istočnog i srednjeg Mediterana pospješili trgovački, socijalni i gospodarski čimbenici.

Knjige uzoraka vjerojatno su također pridonijele širenju motiva i kompozicija. Te su knjige uzoraka osobito bile važne za mozaičare i o tome se dosta raspravljalo, ali su ih klesari i obrtnici samo povremeno uzimali u obzir. Toynebe pretpostavlja da su se klesari koristili njima samo za komplicirane uzorke.

Veze između grada Rima i Italije sa Splitom su poznate, što je Weigand uvjerljivo ocrtao 1924. godine.

Međusobna prožimanja i razmjena ne samo između Zapada i Male Azije, već i s udaljenijim istočnim regijama bila su konstantna. No u kasnom Carstvu ipak nastaju promjene, koje su se odrazile i povećanjem broja centara.

Poredbeni materijal za Palaču u Splitu su spomenici u Rimu ("Romulov hram", Konstantinov slavoluk, Curia - rekonstrukcija hrama Venere i Rome, Basilica Nova, Dioklecijanove terme, Dioklecijanovi spomenici Decennalia i Arcus Novus, te u blizini Rima "Tor di Schiavi" i mauzolej na Via Appia), vila u Piazza Armerini: zgrade gradova rimskih pokrajina Bitinije, Azije i Pamfilije (Bithynia, Asia i Pamphilia); Romulijane (Romuliana, Dacia Ripensis); Dioklecijanove građevine u Palmiri i Luksoru, te Galerijeva zgrada u Solunu.

Način obrade kamena potječe iz Male Azije, i nema veze s lokalnom tradicijom.

Analizirajući sva mišljenja, S. McNally zaključuje daje Palača u Splitu u cjelini originalna.

U 1. poglavlju o Palači Sheila McNally govori o Palači, te donosi razmišljanja pojedinih istraživača je li to palača, vila, dvorac ili utvrđena vila. Pišući o ulozi ornamenata, autorica donosi analogije iz Galerijeve palače u Solunu, te Romulijane. Graditelji su izradili dekoracije da kompleks učine jedinstvenim, te da njima naglase funkciju prostora. Prostor je ponekad ispunjen, pokadšto prazan; neki motivi ističu mu javni karakter, neki religiozni, a drugi pak sepulkralni.

Autorica potom daje opise dijelova Palače: I. Bedem: zidovi i kule - A. Južno pročelje, B. Istočno pročelje, C. Sjeverno pročelje, D. Zapadno pročelje, E. Ugaone kule. II. Rezidencija - A. Glavni blok, B. Vestibul, C. Sjeverni trijem. III: Prostor temenosa - A. Peristil, B. Unutrašnji četverokutni prostor, C. Mauzolej, D. Jupiterov hram, E. kružni hramovi. IV. Ulice - A. Ulazni pretprostor, B. Protiron, C. Decumanus, D. Cardo, E. Raskrižje, F. Bočne ulice. V. Jugoistočni

prostor između temenosa, zida i rezidencije - A. Terme, B. Dvorište s mozaikom, VI. Jugozapadni prostor između temenosa, zida i rezidencije. VII. Sjeveroistočni prostor. VIII. Sjeverozapadni prostor.

U 2. poglavlju govori se o specifičnim ornametima u Palači, odnosno rječniku dekoracije. Na prvom grafikonu prikazana je rasprostranjenost uzoraka koji se pojavljuju u nizu; na drugom grafikonu prikazani su uzorci na konzolama, a grafikon 3 prikazuje uzorke i neke profile greda (gornjih dijelova stupa ili zida). Skulptura koja je ukrašavala pojedine arhitektonske dijelove i objekte Palače nije osobito brojna. Najbolje je sačuvana dekoracija Mauzoleja, zatim tzv. Malog hrama i Sjevernih ulaznih vratiju. Mnogo manje dekorativnih elemenata sadrže okrugli hramovi, Peristil, te Istočna i Zapadna vrata. Iako mnogi dekorativni dijelovi nedostaju, posebice skulptura u punoj plastici, sarkofag ili sarkofazi (Mauzolej), ipak je svaka pojedina građevina u dekoraciji sadržavala uočljiv likovni program, carski (tetrarhijski), kad su u pitanju spomenici javnog karaktera (troja vrata), religiozni (hramovi) i sepulkralni (Mauzolej). U prvu se grupu još ubrajaju Peristil i Vestibul, ali ono što je danas sačuvano, pripada domeni pučke dekoracije. I na drugim se dijelovima Palače mogu zapaziti elementi dekoracije, no na temelju toga teško je reći jesu li ti dijelovi nosili neku propagandu ili simboličku poruku.

Podjela uzoraka na kanonske i nekanonske u Splitu je anakronizam. Neki su uzorci rašireni i zajednički u cijelom Carstvu, neki su opet više zastupljeni u Maloj Aziji, iako ih se može naći i drugdje.

Autorica donosi nazive uzoraka (akant, antemion, palmeta, rozete, isprepleteni ili upleteni ornament /ponekad nazvan "uže"/, volute jajoliki štapić /ornament kojeg se jajoliki elementi smjenjuju kopljastim ili jezičastim/, ljudski lik, fascies, cik-cak, meandar, zupčasti motiv, raznoliki vegetabilni motivi, girlande, lotosov cvijet), a potom daje opis svakog pojedinog, gdje se javljaju, na kojim elementima, te analogije.

Glavni elementi na koje se uzorci bili klesani, odnosno urezivani su kasete, stupovi i konzole, i grede sa srodnim elementima.

"Srodni elementi", kako ih naziva S. McNally, kruna su friza, vratnice i arhivolte. Nakon analize uzoraka, autorica analizira i glavne elemente, a potom se osvrće na materijale i tehnike.

Gotovo sva dekoracija izvedena je od lokalnog vapnenca. Većina kamneih blokova dopremljena je iz kamenoloma s otoka Brača, dok su neki kameni blokovi za izradu Sjevernih vrata, dopremljeni iz kamenoloma blizu Trogira. U registru se specificiraju drugi materijali, dok se vapnenac ne navodi. Uvezeni kamen upotrebljavao se prvenstveno za izradu stupova i kapitela, te opus sectile. Kapiteli od prokoneškog mramora vide se u Palači na dva mjesta. Uporaba importiranih kapitela ovisila je više o veličini komada negoli o položaju u Palači. Materijal koji je upotrebljen za izradu stupova i kapitela (uključujući tu i neke stupove od vapnenca), još je neutvrđen, o čemu nam govori I. Mirnik u radu: *Roman Architectural Fragments, Diocletian's Palače: American - Yugoslav Joint Excavations*. VI: 1-56. Dubuque.

Oštećeni komadi pri klesanju pokazuju da je importirani obojeni kamen za opus sectile obrađen unutar palače. Svi uzorci, kao i ljudski likovi, također su obrađeni od vapnenca tu, izravno na mjestu. Uporaba svrdla bila je rjeđa. Brenk poentilizmu Rima suprotstavlja ograničenu uporabu svrdla u Maloj Aziji. Kahler je govorio i o nezavršenim prostorima u Palači (brazda na cymu Jupiterova hrama, vratnica na Vestibulu, poprsja na frizu Mauzoleja), o čemu, prema njegovom kriteriju, govore znakovi alata na površini ili nizovi rupa (šupljina) načinjenih svrdlom. Neki potonji autori smatrali su da ostaci znakova alata ne znače da rad nije završen. Eichner pak, raspravljajući o tehnici rezanja kamena, smatra da je veći broj ljudi mogao raditi na jednom komadu kamena, zahvaljujući nizu specijalnosti. Osobito se osvrće na nizove rupa (šupljina) načinjenih svrdlom, za

koje smatra da mogu biti početak nepažnje, ili čak namjerno posezanje za efektom. Rockwell se tome protivi, smatrajući da ne može biti nedovršeno ako se uzorci i likovi mogu "jasno i lako čitati". Eichner smatra da su posljednju riječ nakon rezbara (klesara) imali slikari, ali je njihov rad nestao, pa možda stoga pojedini spomenici izgledaju nedovršeno.

Neke nepravilnosti, čini se, odraz su općeg pada u standardima, ili su pak prouzročene posebnim problemima koji su iskrslili tijekom izgradnje Palače. Veći broj dobro očuvanih ornamenata pokazuje posebno uočljive nepravilnosti. Planiranje u Splitu ukazuje da je Dioklecijan silno želio da Palača impresionira, pa je smatrao da tome pridonosi i dekoracija. Vjerovao je da će vapnenac pridonositi zadovoljavajućem odnosu između svjetla i sjene.

Prednost mramora je u boji, sjaju ako je poliran, i mogućnošću da se izvedu finiji zaobljeni detalji, što nije iskorišteno u Splitu, izuzev prve dvije mu odlike koje su bile korištene za opus sectile. Odnos između korištenja mramora i vapnenca utire put zamjeni rezbarene dekoracije, slikanjem i mozaikom, koji će se javljati u sljedećim stoljećima.

U 3. poglavlju raspravlja se o dekoraciji u kontekstu. Pojedine građevine ukrašene su temeljito, neke mnogo jednostavnije, a poneke nikako. Kako interpretirati izostanak dokaza o ukrašavanju iz nekih prostora, dakako, manje je jasno. Autorica u tom pogledu rezimira na koji je način upotrijebljena dekoracija, te je opisuje od prostora do prostora. Ostaci dekoracije rašireni su unutar i izvan perimetra zidina, u Mauzoleju, Jupiterovu hramu, na Peristilu, na portiku koji vodi do Vestibula rezidencije. U svim tim prostorima dekorativna shema pojavljuje se jasno, bez obzira na preostala pitanja. Iako je veliki dio ulica uništen, njihova shema je jasna. Od rezidencijalnog kompleksa, terma, kružnih hramova sačuvani su manji ostaci. Neke od tih građevina najvjerojatnije su imale značajno izvedenu dekoraciju, no neke je možda nisu ni imale. Izuzev jednog ukrasnog reljefa (vijenac, friz) na vrhu stupa, koji se pojavio u suterenu rezidencijalnog kompleksa, ili u kriptama Mauzoleja i Jupiterova hrama, nema rezbarene dekoracije. Najjednostavniji ukrasni reljef, ali bez traga uzoraka, pronađen je u sjevernoj polovici Palače.

Izvedba uzoraka i oblika, izbor oblika ostaje u skladu u svemu. Najočitije razlike su u izboru uzoraka. Grafikonu 2 i 3 pokazuju značajniju grupu uzoraka: jednu od triju vrata, i drugu u Vestibulu, te Peristilu s kolonadama uzduž obližnjeg dvorišta. U okviru druge grupe Jupiterov hram stoji odvojeno, kao što na grafikonu pokazuje pogled na konzolu. Neki primjerci povezuju dvije grupe, a to je značajna uporaba glava na konzolama (Sjeverna vrata, Vestibul, Trijem i Mauzolej), te tzv. preklapajući listovi na izbočenom frizu (sjeverna vrata, Mauzolej, Jupiterov hram).

Dekoracija na južnoj fasadi razlikuje se od obiju grupa, usprkos pojavi sličnih iskrivljenih lintela na njoj kao i u portiku pokraj Peristila.

U ograničenoj količini dekoracije koja je proživjela u rezidencijalnom kompleksu opet dominiraju razlike.

Množina i pomna obrada dekoracije razlikuje se od građevine do građevine, ovisеći o ulozu i vezi. Uzorci vežu neke građevine, i razdvajaju druge. Daju također i različiti značaj građevinama. Drugo, temeljne značajke odabira i izvedbe ponavljaju se svugdje u Palači. Varijacije u izboru motiva više su ograničene, ukazujući više na razlike između prostora negoli između radnika. Treće, nepravilnosti su česte. U početku se čini, daje lako podijeliti nepravilnosti u pogreške i namjerne razlike.

Što se tiče planiranja i improviziranja u Palači, razvidno je da planovi Palače uključuju slobodu u improvizaciji, ponekad obogaćujući jedan prostor, katkad povezujući jedan prostor s drugim. Dekorateri su od početka odredili prostor koji su željeli povezati (spojiti) i onaj koji su

željeli razlikovati (dijeliti). Ispresijecanaje je bilo ad hoc pripremljeno, kako je rad napredovao. Potom autorica donosi specifičnosti za prostor unutar Palače.

Način mišljenja, odnosno razmišljanja o arhitekturi Palače, S. McNally dovodi u vezu sa zapadnom Anadolijom, posebice s gradovima Milet, Perge i Side. Dvije izvrsno objavljene zgrade iz vremena tetrahrije u Miletu, omogućile su usporedbu cijelog sistema dekoracije u kontekstu. Obje zgrade pokazuju potpune sličnosti s Palačom u Splitu u primjeni luka i stupova, te nekoliko dekorativnih detalja, ali su i označile razlike u kompoziciji.

Naposlijetku zaključuje se da dekoracija po definiciji uljepšava nešto drugo. U teoriji, isti objekt može biti neovisan i kao dekoracija, no u različitim okolnostima. Svaki mali detalj o kojemu se raspravljalo može nas uvjeriti u važnost, no ipak sve to ostaje podređeno konstrukciji.

U Registru (str. 40) su dati podaci za ilustracije. Potom slijede podaci o očuvanosti, opis (pokazuje razlike između blokova), te komentar.

U prvom dodatku slijedi opis friza unutar Mauzoleja, a u drugom dodatku govori se o kasetama Jupiterova hrama.

Autorica Sheila McNally usredotočila se na detaljnu katalošku obradu, koja je izradom pratećeg, grafikona i ostaloga učinila daljnji korak u rasvjetljavanju fenomena Palače. U tom je pogledu monografija "The Architectural ornament of Diocletian's Palače at Split" Sheile McNally objavljena u internacionalnoj seriji BAR-a dragocjen doprinos upoznavanju svjetskih znanstvenih krugova s našom baštinom.

Marija Buzov